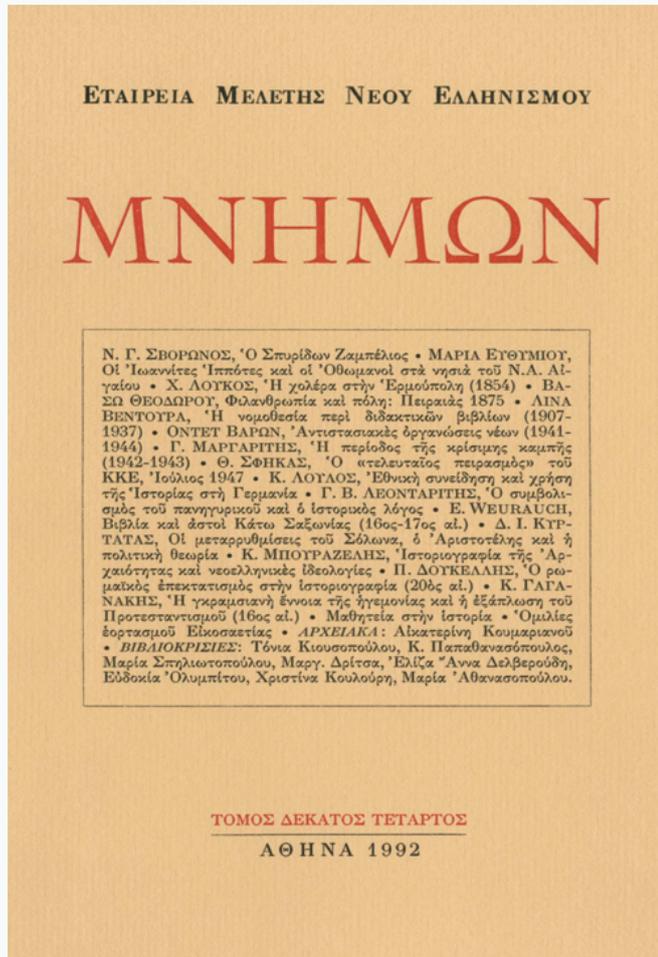

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΟΥΚΕΛΛΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.497](https://doi.org/10.12681/mnimon.497)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΟΥΚΕΛΛΗΣ Π. (1992). Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 14, 237-245. <https://doi.org/10.12681/mnimon.497>

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

Οι ρωμαϊκές κατακτήσεις και η δημιουργία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀποτελοῦν ἓνα προσφιλές γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς θέμα ἔρευνας. Στὸ σημεῖωμα, ποὺ ἀκολουθεῖ, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ παρουσιαστοῦν στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ οἱ κύριοι ἄξονες τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ συνάμα οἱ περιπέτειες τοῦ φαινομένου, ποὺ ἀποκαλεῖται ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς, στὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ σκέψη. Καθὼς εἶναι ἀπόρροια ἄλλων δημοσιευμάτων, ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι ἡ τεκμηρίωση τῶν γραφομένων ἐδῶ, καλύπτεται ἀπὸ τὴν παράθεση μιᾶς ἐπιλεγμένης βιβλιογραφίας στὸ τέλος τοῦ σημειώματος.

Συμβαίνει τὸ βασικὸ πρόβλημα στὶς σχετικὲς συζητήσεις καὶ δημοσιεύματα νὰ εἶναι αὐτὸ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἔννοιας τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Ἡ τρέχουσα σημασία τοῦ ὅρου αὐτοῦ ἐμφανίζεται στὰ τέλη τοῦ 19^{ου} αἰώνα, στὰ πλαίσια τῆς σπουδαιότερης αὐτοκρατορίας τῆς ἐποχῆς, τῆς Βρετανικῆς, γιὰ νὰ δηλώσει ἓνα ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται ἀπὸ συγκεκριμένους τύπους οἰκονομικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἐπέκτασης. Ὁ ὅρος ἦδη τὸ 1902 φέρεται ὡς τίτλος μελέτης τοῦ Ἀγγλοοἰκονομολόγου J. A. Hobson, ἐνῶ 15 χρόνια ἀργότερα ὁ Λένιν δημοσιεύει τὸ γνωστὸ ἔργο: *Ὁ ἱμπεριαλισμὸς, ὑπέροτατο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ*, ὅπου ἐκθέτει τοὺς δεσμοὺς καὶ τὶς σχέσεις ποὺ ἀναπτύσσονται ἀνάμεσα στοὺς βασικοὺς οἰκονομικοὺς συντελεστὲς ἐνὸς ἱμπεριαλιστικοῦ συστήματος καὶ τεκμηριώνει τὴν ἀναγκαιότητα καταγγελίας αὐτῶν ποὺ ἀσκοῦν ἱμπεριαλιστικὴ πολιτικὴ.

Βέβαια, ἡ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τῆς Ρώμης ὑπογραμμίσθηκε πολὺ πιὸ νωρὶς ἀπὸ τὸ πόνημα τοῦ Λένιν. Οἱ χρόνοι τῆς Ἀναγέννησης, οἱ χρόνοι τοῦ Διαφωτισμοῦ, περίοδοι κατὰ τὶς ὁποῖες ἐπιχειροῦνται οἱ πρώτες ἐννοιολογήσεις στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἀναφέρονται συχνὰ στοὺς ἐπεκτατικούς πολέμους τῆς Ρώμης. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ χρόνοι αὐτοὶ τρέφουν ἀπερίοριστο θαυμασμὸ γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ, ἀρχαιότητα. Ἔτσι, ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς αὐθεντίας ποὺ ἀποτελοῦσε γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ἀρχαιότητα, ὁ ρωμαϊκὸς ἐπεκτατισμὸς κρινόμενος μὲ βάση τὶς συνέπειες καὶ τὰ ἀποτελέ-

σματά του, αποτέλεῦσε πηγή υπερηφάνειας γιὰ τοὺς Εὐρωπαϊοὺς διανοητές, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε θεωροῦσαν ἑαυτοὺς κληρονόμους τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. «Ἄν οἱ Ἴσπανοὶ μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ Περού καὶ τοῦ Μεξικοῦ ἀκολουθοῦσαν τὴν αὐτὴ μετὰ τοὺς Ρωμαίους πολιτικὴ, δὲν θὰ εἶχαν ὑποχρεωθεῖ νὰ καταστρέψουν τὰ πάντα γιὰ νὰ διατηρήσουν τὰ πάντα», δηλώνει ὁ Montesquieu, ποὺ θαύμαζε ἰδιαίτερα τὸν ὀρθολογισμό τῶν Ρωμαίων. Βέβαια ὁ θαυμασμὸς αὐτὸς δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ σημειώσῃ τὴν κακοπιστίαν τῶν Ρωμαίων, ἔναντι τῶν πολιτικῶν δυνάμεων μετὰ τὶς ὁποῖες συνῆπταν συνθήκες εἰρήνης καὶ συμμαχίας. Κατὰ τὸν Montesquieu, οἱ συνθήκες συμμαχίας ἐνεῖχαν τὶς προϋποθέσεις ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν στὴν καταστροφή τοῦ κράτους, μετὰ τὸ ὅποιο ἡ Ρώμη ἐρχόταν σὲ συμφωνία. Ἡ πλεονεξία, ἡ μέθη τῶν πρώτων νικῶν, εἶχαν ἀναιρέσει ὅποιοιδήποτε ἠθικὸ φραγμὸ καὶ ὀδήγησαν τοὺς Ρωμαίους σὲ ἓνα διαρκὴ πόθο ὑποταγῆς τῶν πάντων στοὺς νόμους τους. Οἱ ἀμφίδρομες αὐτὲς ἐκτιμήσεις ἀνήκουν στὸν Montesquieu, στὸν Bossuet, ἐνδεχομένως καὶ σὲ ἄλλους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ποὺ, ἐνῶ ἀναγνωρίζουν τὶς ὑπερβολὰς τῆς Δημοκρατίας, τὶς ὑποβαθμίζουν παντελῶς μπροστὰ στὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, ποὺ εἶναι μία *pax romana* προτιμητέα μιᾶς ἐλευθερίας ἐν μέσῳ ἀναρχίας.

Ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία ἐγγυᾶται τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐθνῶν. Ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς εἶναι πιὸ ἐξελιγμένος ἀπὸ τεχνολογικὴ καὶ πνευματικὴ ἄποψη· ἐπιπλέον, οἱ Ρωμαῖοι χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀνώτερες ἰκανότητες, οἱ ὁποῖες συχνὰ μορφοποιοῦνται στὸ πρόσωπο ἐνὸς μεγάλου ἀρχηγοῦ, ὅπως ἡ περίπτωσις τοῦ Καίσαρα μετὰ τοὺς Γαλάτες, ἡ κατάκτησις τῶν ὁποίων νομιμοποιεῖται στὸ ὄνομα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Ρωμαῖοι δικαιοῦνται νὰ κυριαρχοῦν καὶ νὰ κυβερνοῦν ἄλλους λαοὺς, γιὰτὶ ἀκριβῶς ἔχουν τὶς ἰκανότητες νὰ τὸ πράττουν, ἐνῶ οἱ ἠττημένοι δικαίως ὑπόκεινται στὴν δικαιοδοσίαν τους, καθὼς ἡ ἠττα τους ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση τῆς ἀνικανότητάς τους νὰ ἐξασφαλίσουν ἀπὸ μόνοι τους τὸ ἱστορικὸ τους πεπρωμένο. Δὲν εἶναι ὁ 18ος αἰώνας, δὲν εἶναι τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ πρεσβεύουν αὐτὲς τὶς ἀπόψεις, εἶναι ὁ 19ος αἰώνας καὶ πιὸ συγκεκριμένα ὁ μέγας Mommsen τῆς *Römische Geschichte* δημοσιευμένης τὰ ἔτη 1854-1856.

Μπορεῖ ἡ νομιμοποίησις τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς τῶν Εὐρωπαίων τοῦ 19ου αἰῶνα νὰ ἦταν ξένη πρὸς τὴν ἰδεολογίαν τοῦ Mommsen, ἡ νομιμοποίησις ὅμως τῶν ρωμαϊκῶν κατακτήσεων, ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιο συγγραφέα, μετὰ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ κατάκτησις εἶχε πολὺ περισσότερα θετικὰ ἀποτελέσματα παρὰ ἀρνητικὰ, τὸν ταυτίζει μετὰ τοὺς ἀποικιοκράτες τῆς ἐποχῆς, καθὼς αὐτὸ τὸ ἴδιο ἐπιχείρημα συνιστᾷ τὴν πρωτότυπὴν ἀξιωματικὴν ἀρχὴν τῆς ἀποικιοκρατικῆς πολιτικῆς τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι στοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς προσάπτει στοὺς κατακτημένους ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους Κέλτες, (καλὸς ποὺ ψεύδεται καὶ ποὺ ὄνειροπολεῖ, καλὸς ἀδύναμος ἀλλὰ τολμηρὸς, εὐκολόπιστος, καλὸς πολιτικὰ ἀνίκανος) βρίσκουμε ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἡ

ἀνθρωπολογικὴ ἐπιστήμη τῶν καιρῶν προσήπτε στοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀφρικῆς καὶ πού αἰτιολογοῦσαν στὰ μάτια τῶν Εὐρωπαϊκῶν τὴν ἀναγκαιότητα ἀνάληψης ἀποικιακῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἰδέα ἐνὸς ἀνώτερου πολιτισμοῦ παρέχει τὸ δικαίωμα κατάρκτησης καὶ ἀναδιοργάνωσης, ἀρκεῖ νὰ γίνεταί σεβαστὸ τὸ *ius gentium*. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀπόψεις εἶναι υἱοθετημένες ἀπὸ ἕναν φιλελεύθερο πολίτη τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅπως ὁ Mommsen, ὁ ὁποῖος εἶχε χάσει τὴν ἔδρα του στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας ἐξ αἰτίας τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν του καὶ εἶχε συρθεῖ στὰ δικαστήρια γιὰ τὶς διαφορῆς του μὲ τὸν Βίσμαρκ.

Ἡ ἐπιθυμία, ἡ τάση νομιμοποίησης τῶν ρωμαϊκῶν κατακτήσεων μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ἐξομοίωσης τῆς Εὐρώπης μὲ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, πού ἐξασφαλίζει τὴν εἰρήνην καὶ ἐκπολιτίζει τοὺς βαρβάρους, φαίνεται ἀκόμα καλύτερα στὸ λόγο πού ἀρθρώνουν οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἀποικιοκρατικῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες κυριαρχοῦσαν σὲ ἐδάφη, πού μερικὸς αἰῶνες νωρίτερα εἶχαν κατακτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἡ Ἰταλία στὴ Λιβύη, ἡ Γαλλία στὸ Μαρόκο καὶ τὴν Ἀλγερία, κατοχύρωναν τὴν ἐκπολιτιστικὴν τους πολιτικὴν μὲ βάση τὸ ἱστορικὸ παρελθόν, πού γινόταν ἀντιληπτὸ κατὰ τὸν σαφέστερον τρόπο, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, πού βρίσκονταν σ' αὐτὲς τὶς περιοχάς.

Σιγά-σιγά ὅμως ἀρχίζει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση στὴν τάση αὐτὴ τῆς ἐξομοίωσης Εὐρώπης - Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Νέοι παράγοντες ἐμφανίζονται, οἱ ὁποῖοι συμβάλλουν στὴν ἀποκόλληση τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ μιὰ σύγχρονὴ τους πιθανὴ ἐφαρμογὴ καὶ ἀξιοποίηση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδέας καὶ κυριαρχίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα διαφοροποιοῦν τοὺς τρόπους προσέγγισης τῆς Ρώμης· δὲν ὑπῆρχε πλέον ἄμεση ἀνάγκη στὸν ἱστορικὸ νὰ δικαιώσει ἢ νὰ ἐπιρρίψει εὐθύνες στὴ Ρώμη, πολὺ περισσότερο νὰ ταυτίζεται μαζί της. Ἀλλὰ βέβαια τὰ χρόνια αὐτὰ γνωρίζουν κάποιες ἄλλες καταστάσεις ἢ ζοῦν κάτω ἀπὸ τὴ σκιὰ ἀνακατατάξεων πού εἶχαν συμβεῖ στὸ ἄμεσο παρελθόν· χρειάζεται πλέον νὰ συνταχθεῖ μιὰ χρονολογικὴ συστοιχία τῶν ἱστορικῶν ἔργων πού διαπραγματεύονται τὸ θέμα μας καὶ γεγονότων, ὅπως ἡ ἐκκόλαψη τῶν διαφόρων ἐθνικιστικῶν κινήματων στὴν Εὐρώπη. Οἱ ἐθνικεῖς συνειδήσεις ἀντλοῦσαν τὶς δυνάμεις τους ἀπὸ ἕνα παρελθόν κατὰ πολὺ μεταγενέστερον τοῦ ρωμαϊκοῦ παρελθόντος. Γιὰ τὰ ἐθνικιστικὰ κινήματα, ἡ ἰδέα καὶ μόνον τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν πολυεθνικῶν κρατικῶν μορφωμάτων ὑπενθύμιζε ἐθνικεῖς καὶ πολιτιστικεῖς καταπιέσεις. Τὰ ἔθνη πού προέκυψαν ἀπὸ τὴ διάλυση αὐτοκρατοριῶν, ὅπως τῆς αὐστρουγγρικῆς λόγου χάρι, ταυτίζονταν πολὺ περισσότερο μὲ τοὺς ἡττημένους ἀπὸ τὴ Ρώμην λαούς, ἢ τοὺς βάρβαρους καταστροφεῖς τῆς αὐτοκρατορίας, παρὰ μὲ τὸ μοντέλον τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἡ σύνδεση βέβαια τῆς νέας πολιτικῆς κατάστασης στὴν Εὐρώπη μὲ τὶς διαφοροποιημένες τάσεις στὴν ἱστοριογραφία δὲν εἶναι μιὰ σχέση αἰτίου - αἰτιατοῦ. Πρέπει νὰ συλλάβουμε τὶς ἐξε-

λίξεις, που παρατηρούνται στον ένα και στον άλλο τομέα συνολικά, γιατί η διασύνδεση αυτή άκριβως είναι μία σχέση αλληλοεπιδράσεων, η οποία στο σύνολό της αποτελεί μέρος των νέων ιδεολογικών ρευμάτων που επικρατούν στην Ευρώπη. Έννοείται βέβαια ότι δεν θεωρούμε, ότι επέρχεται μία ολοσχερής αλλαγή στην ιστοριογραφία του ρωμαϊκού επεκτατισμού. Οι καταβολές των ιστορικών ακόμα και του τέλους του 20ού αιώνα, άγονται πολύ πιο πριν από τις μεταβολές που συντελούνται στις αρχές του αιώνα. Κάτι τέτοιο θα γίνει αντιληπτό άλλωστε με την παράθεση ορισμένων παραδειγμάτων από τη σχετική βιβλιογραφία, στη συνέχεια.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι η ανακάλυψη νέων κόσμων, εξωτικών, ξένων προς τον κλασικό κόσμο. Η γένεση της εθνολογίας, η αποκάλυψη της τέχνης των νέων κόσμων και λαών, αλλά και οι πρόοδοι της προϊστορίας και της γλωσσολογίας επέβαλαν από τη μία πλευρά, μια διαφορετική θεώρηση του ανθρώπου, και από την άλλη, μία συγκριτική προσέγγιση των προβλημάτων του ρωμαϊκού επεκτατισμού, τα οποία μπορούσαν να συγγενεύουν με άλλα παρόμοια και να φωτίζονται έτσι από άλλες οπτικές γωνίες. Οι ανθρωπιστικές σπουδές και η λατρεία των λατινικών της κλασικής περιόδου δέχθηκαν ένα σοβαρό πλήγμα από την ανάπτυξη της γλωσσολογίας και τα ανοίγματα προς τα λατινικά της αρχαϊκής περιόδου. Η συγκριτική γλωσσολογία έδειξε ότι η λατινική γλώσσα είναι μάλλον πτωχή, συγκρινόμενη με άλλες ινδοευρωπαϊκές, και ότι η ίδια ή δομή της παρακώλυε την εξέλιξή της. Τέλος, από τη στιγμή που η μαρξιστική θεώρηση των πραγμάτων, άλλοτε με σύνεση και άλλοτε χωρίς σύνεση, άγγιξε ζητήματα διακρατικών σχέσεων, πολέμου, εθνικής εξάρτησης, εμπλούτισε με άγνωστους ως τότε τρόπους ανάλυσης και επιχειρηματολογίας, τις κλασικές σπουδές. Θα μπορούσαμε ίσως να αναφερθούμε στο έργο δύο ιστορικών αυτής της εποχής, των οποίων η καταγωγή είναι ξένη προς τις χώρες με ιδιαίτερες κληρονομίες από την κλασική αρχαιότητα, και οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ένα κοσμοπολίτικο πνεύμα και από έντονα ενδιαφέροντα για την οικονομία.

Ο πρώτος, ο M. Rostovtzeff, αφιερώνει στην Social and Economic History of the Roman Empire του 1926, περιορισμένο αριθμό σελίδων στην ιστορία των δημοκρατικών χρόνων, αλλά είναι αρκετά σαφής ώστε να δηλώσει ότι η κατάκτηση της Ανατολής γνώρισε 4 φάσεις: 1) του προληπτικού πολέμου, 2) της ίδρυσης προτεκτοράτων, 3) των αγώνων για ανεξαρτησία, και 4) της οριστικής κατάκτησης. Δεν εμμένει ούτε στο χαρακτηρισμό των κατακτήσεων ως προσχεδιασμένων, ούτε στα επεκτατικά κίνητρα των Ρωμαίων δίνει ιδιαίτερη σημασία. Ο δεύτερος είναι ο Tenney Frank, που παραμονές του πρώτου πολέμου δημοσιεύει στη Νέα Υόρκη το βιβλίο του Roman Imperialism. Πρόδρομος σε πολλούς τομείς ο Frank, δεν διστάζει να λάβει υπόψη του τον οικονομικό παράγοντα στην άσκηση της επεκτατικής πολιτι-

κῆς τῆς Ρώμης. Διακρίνοντας διαφορετικὲς φάσεις, πιστεύει ὅτι τὰ συμφέροντα τῶν δημοσιῶνων δὲν βάρυναν στὴν ἄσκηση αὐτῆς τῆς πολιτικῆς παρὰ μόνον ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰώνα π.Χ. καὶ ἐξῆς. Ὡς τότε ἡ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ ὀφειλόταν κυρίως σὲ λόγους ἀμυντικῶν-προληπτικῶν.

Ἡ συζήτηση γιὰ τοὺς παράγοντες καὶ τὰ κίνητρα τῆς ρωμαϊκῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς συνεχίζεται καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Μεσοπολέμου καὶ τῶν χρόνων ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο. Ὁ M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle*, Παρίσι 1921, πρεσβεύει ὅτι ἡ Σύγκλητος ποτὲ δὲν εἶχε ἓνα σχέδιο κατάκτησης τῆς Μεσογείου. Ὁ πόλεμος καὶ οἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ ἐξωγενεῖς παράγοντες, παράγοντες ποὺ γενικὰ δὲν μπορούσε νὰ ἐλέγξει. Σχολιάζοντας τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου Μακεδονικοῦ πολέμου ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πολιτικὴ τῶν Ρωμαίων ἐξαρτῶνταν ἀπὸ συγκυρίες καὶ ὅτι ἡ αὐτοκρατορία δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν συγκυριῶν, χωρὶς τὶς ὁποῖες δὲν θὰ μπορούσε νὰ δημιουργηθεῖ καὶ νὰ ὑπάρξει. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ τύχη, τὸ τυχαῖο περιστατικὸ, υἱοθετήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ἀγγλοσάξωνες ἱστορικούς, ὡς βασικὴ αἰτία τῆς ρωμαϊκῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς: ὁ Cary τὸ 1935, κατὰ ἓνα μέρος ὁ E. Badian τὸ 1964 ἢ ἀκόμα ὁ Errington, πὺ τὸ 1971 γράφει ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς Ρώμης σὲ αὐτοκρατορία ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τυχαῖα περιστατικὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Εἶναι δύσκολο βέβαια νὰ ἀποδεχθεῖ κανεὶς ὅτι ἓνα κράτος ἐπεκτατικὸ καὶ ἡγεμονικὸ δρᾷ καὶ ἀποφασίζει χωρὶς νὰ λάβει ὑπόψη του τὶς ἐνδεχόμενες συνέπειες τῶν πράξεών του. Ἄν οἱ Ρωμαῖοι δὲν κατόρθωναν νὰ συνυπάρξουν μὲ τοὺς γείτονές τους μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ πόλεμοι ἦταν ἀναπόφευκτοι, ὄχι ὅμως τυχαῖοι. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἐπιχειρώντας μίαν συνολικὴ θεώρηση τῶν θέσεων ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς ἦταν ἓνα φαινόμενο ποὺ ὀφειλόταν στὴν τύχη, ὀδηγοῦμαστε στὴν ἀκόλουθη θέση: ὁ κύριος στόχος τῆς Ρώμης, ὅταν ἐπέκτεινε καὶ προωθοῦσε τὰ ὄριά της, ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῆς δικῆς της ἀσφάλειας. Ἡ ἐπέκταση τῶν ὁρίων της ἦταν πράξις ἔννομης ἄμυνας. Ἡ αὐτοκρατορία της ἀυξήθηκε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον κάτω ἀπὸ τὸ βᾶρος ἀπειλῶν καὶ προκλήσεων ἔξωθεν. Ἐπομένως ἡ Ρώμη δὲν ὀδηγήθηκε στὴ συγκρότηση τῆς αὐτοκρατορίας πρὸς ἴδιο ὄφελος. Ἀποδεχόμεστε ἔτσι, ὅτι ἡ ἐπέκταση ἦταν αὐτοσκοπὸς καὶ ὅτι ἡ πραγματοποίησή της δὲν ἦταν τυχαία, οὔτε ὅμως καὶ προσχεδιασμένη· ἀντίθετα, οἱ αἰτίες τῶν ἐχθροπραξιῶν πρέπει νὰ ἀνιχνευθοῦν στὴν ἐχθρική συμπεριφορὰ τῶν ἄλλων καὶ οἱ Ρωμαῖοι νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ στίγμα ἐνὸς ἐπιθετικοῦ λαοῦ. Ἡ ἄμυνα λοιπὸν ἀνάγεται σὲ κυρίαρχο στοιχεῖο ποὺ ὑπαγόρευσε τὴ δράση τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου. Συμβαίνει ὅμως, τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια νὰ μὴν εὐνοοῦν μίαν τέτοια ἄποψη. Οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ Ρώμη συγκροτήθηκε μὲ τὸν Τάραντα, ἡ ἀποικιακὴ πολιτικὴ τῆς Ρώμης, δημιουργοῦν ἐκδηλές ἀντιφάσεις σ' αὐτοὺς ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Ρώμη θέλησε νὰ ἀσκήσει μίαν ἀμυντικὴ-προληπτικὴ πολιτικὴ.

Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς θεωρίας τοῦ ἀμυντικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἦλθε τὰ πρόσφατα σχετικῶς χρόνια ἀπὸ τὸν P. Veyne, σ' ἓνα μακροσκελές ἄρθρο του στὰ *Mélanges de l'École Française de Rome* τοῦ 1975. Ὁ τίτλος, ἐνδεικτικὸς τῶν γενικότερων τοποθετήσεων ἐνὸς ὑπερκριτικοῦ καὶ σκεπτικοῦ ἀνθρωπιστῆ τῶν χρόνων μας: *Y-a-t-il eu un impérialisme romain?* Ὁ P. Veyne ἐπιδιώκει νὰ δείξει, ὅτι ὁ ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀναζήτησης τῆς ἡγεμονίας, ἦταν τὶς περισσότερες φορὲς ἄγνωστος στὴ ρωμαϊκὴ Σύγκλητο. Αὐτὸ πού ἡ Ρώμη ἀποζητοῦσε ἦταν μία μονόπλευρη ἐλευθερία κινήσεων, τὴ δυνατότητα νὰ εἶναι μόνη στὸν κόσμον, γιὰ τὸ τότε μόνον θὰ αἰσθανόταν πλήρη ἀσφάλεια. Μὲ μιὰ λέξη, ὁ λεγόμενος ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς, κατὰ τὸν Paul Veyne, ἦταν ἓνα εἶδος ἀρχαϊκοῦ ἀπομονωτισμοῦ. Λειτουργοῦσε σὰν μιὰ πολιτικὴ ρουτίνας μιᾶς ὀλιγαρχίας, χωρὶς φαντασία, πού κάνει τὸν πόλεμον σχεδὸν μηχανικὰ, ὅπως οἱ διάφοροι δημόσιοι ὑπάλληλοι τοῦ σήμερον, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀναρωτιοῦνται ἀνω στοὺς σκοποὺς τοῦ θεσμοῦ, ἢ τῆς ὑπηρεσίας πού ὑπηρετοῦν. Ἡ Σύγκλητος διεξάγει πολέμους χωρὶς νὰ ἀναρωτηθεῖ τὸ γιὰτί καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος ἐνέχει τὴ συνέχισή του. Ἡ Ρώμη, κατὰ τὸν P. Veyne, δὲν γνώρισε τὸν ἱμπεριαλισμὸ, κατὰφερε ὅμως νὰ κάνει τὸν πόλεμον τρόπο ζωῆς. Αὐτὸς ὁ τρόπος ζωῆς δὲν τῆς ἐπέτρεψε νὰ συλλάβει τὴ διεθνή διαβίωση, ὡς μία συμβίωση μὲ ἄλλα ἀνεξάρτητα κράτη. Ἡ Ρώμη δὲν ξέρει νὰ διαπραγματεύεται: θέλει πάντα νὰ ἐπιβάλει τὶς δικές της ἀπόψεις. Δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν ἔχει τὴν ὑπομονὴ νὰ ζεῖ σὲ κλίμα ἰσορροπιῶν· ὀδηγεῖται στὸ νὰ διεξάγει προληπτικούς πολέμους. Ὑποπτεύεται τοὺς πάντες καὶ υἰοθετεῖ μιὰ ἐπιθετικὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ διασφαλίσει τὴν ἀκεραιότητά της. «Πρόκειται γιὰ μιὰ αὐτοκρατορία τοῦ Κέντρο ὅπως τὸ Κράτος τῶν Τσάρων ἢ τῶν κινεζικῶν δυναστειῶν πού ἀποζητεῖ νὰ φθάσει ὡς τὸν ἀνθρώπινον ὀρίζοντα, τοῦ ὁποῖου ἐξ ὀρισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ Κέντρο». Ὁ ρωμαϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς, λοιπόν, ἐξηγεῖται κατὰ τὸν P. Veyne, ἀπὸ τὶς νοητικὲς παραστάσεις πού οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν γιὰ τὸν Ἄλλο, γιὰ τὸν Ξένο.

Χωρὶς ἀσφαλῶς νὰ γίνεται ἀπόπειρα χρονολογικῆς καὶ ἐξαντλητικῆς βιβλιογραφικῆς παρουσίας τοῦ ζητήματος, μὲ τὸ ἄρθρον τοῦ P. Veyne φθάσαμε στὸ ἔτος 1975. Τὸ 1978 δημοσιεύεται στὸ Cambridge ἀπὸ τοὺς Garnsey καὶ Whittaker ἓνα συλλογικὸ ἔργον μὲ τίτλον *Imperialism in the Ancient World*, ἐνῶ τὸ 1984 δημοσιεύονται ἀπὸ τὴν American Academy in Rome τὰ Πρακτικὰ συμποσίου, πού εἶχαν ὡς θέμα *The Imperialism of Mid-Republican Rome* (William Harris ἐκδότης). Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ σημαντικὰ δημοσιεύματα, ἄς σταθοῦμε στὴ συμβολὴ τοῦ M. Finley. Πῶς εἶναι δυνατό νὰ προσεγγίσουμε τὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ μιᾶς πολιτικῆς δυνάμεως; Λαμβάνοντας ὑπόψιν τὴ στενὴ ἔννοια τοῦ ἔθρου καὶ μόνο; Εἶναι οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στίς λεπτὲς παραλλαγὰς ἔθρου ὅπως *impérium*, ἀρχή, ἡγεμονία, ἐνδεικτικὲς πραγμάτων; Πότε ἢ ἄσκησις ἐξουσίας ὀρίζεται ὡς ἱμπεριαλιστικὴ καὶ ποιὲς εἶναι

οἱ σχέσεις ποὺ ἀναπτύσσονται ἀνάμεσα στὸν κυρίαρχο καὶ τὸν ὑποτελή; Σὰν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτά, ὁ M. Finley παρουσιάζει ἕνα ἱεραρχημένο κατάλογο πιθανῶν σχέσεων, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ βοηθήσει στὴ μέτρηση τῶν ἐντάσεων ἢ τῶν ἀποστάσεων ποὺ ἀναπτύσσονται σὲ μιὰ σχέση ἐξάρτησης. Διακρίνει ἕξι δυνατὰ ἐπίπεδα ἄσκησης ἐξουσιαστικῆς πολιτικῆς μιᾶς δυνάμεως, εἴτε αὐτὴ εἶναι πολυάνθρωπο κράτος, εἴτε εἶναι μιὰ ὁποιαδήποτε συγκροτημένη κοινότητα ἀνθρώπων, ἐπὶ μιᾶς ἄλλης ομάδας ἀνθρώπων. Τὰ ἐπίπεδα αὐτὰ εἶναι:

1. ἄρση ἐλευθερίας κινήσεων
2. πολιτικὴ παρέμβαση
3. ἐπιβολὴ παροχῆς ὑποχρεωτικῶν ὑπηρεσιῶν
4. ἐπιβολὴ φόρου
5. δήμευση γαιῶν ἢ ἀναγκαστικὸς ἐκπατρισμὸς
6. λοιπὲς μορφὲς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης ἢ ὑποτελείας.

Μποροῦμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸ μοντέλο αὐτὸ γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ πράγματα; Ὁ ἴδιος ὁ εἰσηγητὴς τοῦ τὸ προτείνει, γράφοντας γιὰ τὸ imperium atheniense τῶν 5ου αἰῶνα. Ἡ υἱοθέτησή του ὅμως, ὡς τρόπου προσέγγισης τοῦ ζητήματος ποὺ μᾶς ἀφορᾷ, θέτει ἀμέσως τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιολόγησης μιᾶς πολιτικῆς μὲ βάση τὰ κίνητρα καὶ τοὺς στόχους ποὺ οἱ παράγοντες τῆς ἐποχῆς εἶχαν ἐπιλέξει συνειδητὰ. Κατὰ τὸν Finley τὰ κίνητρα μιᾶς πολιτικῆς δὲν ἀποτελοῦν κριτήριο προσδιορισμοῦ καὶ χαρακτηρισμοῦ τῆς. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ κατακτητὲς σπάνια φροντίζουν νὰ διασαφηνίσουν τὰ κίνητρά τους, κυρίως ὅταν πρόκειται γιὰ ἐπιχειρήσεις ἐδαφικῶν ἐπεκτάσεων. Ὁ Louis Faidherbe, ἀπὸ τοὺς σχεδιαστὲς τῆς γαλλικῆς ἀποικιοκρατικῆς πολιτικῆς στὴν Ἀφρική, ἔλεγε ὅτι: «Τὰ κίνητρά μας εἶναι ἀγνά καὶ εὐγενικά, ἡ ὑπόθεσή μας δίκαιη», ἐνῶ ὁ τελευταῖος Καίζερ λίγο πρὶν τὸν πόλεμο ὑποστήριζε ὅτι τὸ ἰδανικὸ τοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης στὸν κόσμον.

Ἐπάρχει ἐπομένως ἕνα χάσμα ἀνάμεσα στὴν a posteriori ἀνάλυση τῶν στόχων μιᾶς κατακτητικῆς πολιτικῆς καὶ τὸ λόγο νομιμότητος ποὺ ἀρθρώνει ὁ κατακτητὴς καὶ ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ ἐκφρασθεῖ ποικιλοτρόπως: ὡς ἐκπολιτιστικὴ δύναμη, ἐπειδὴ ἡ ἐθνικὴ ἀκεραιότητα δέχεται ἀπειλὲς κ.ἄ. Ὁ φόρος, γιὰ παράδειγμα, ποὺ ἐπέβαλαν οἱ Ἀθηναῖοι στοὺς συμμάχους τοὺς προβαλλόταν ὡς ἀπαραίτητος γιὰ τὴν προστασία τους ἐναντι τῆς Περσικῆς ἀπειλῆς. Ἡ ἐλευθερία, ἡ αὐτονομία, ἡ ἀνεξαρτησία εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ δῶρα ποὺ προσφέρουν οἱ κατὰ καιροὺς ἡγεμονιστὲς στοὺς ἀκούσιους ἢ ἐκούσιους ὑποτελεῖς τους. Βέβαια, ὅσον ἀφορᾷ τὰ κίνητρα τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐπεκτατισμοῦ, ἔχουμε κάποια ἐπιπρόσθετα στοιχεῖα. Οἱ Ρωμαῖοι ὑποστήριζαν ὅτι κάθε πόλεμος εἶναι δίκαιος ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ δὲν γίνεται μὲ στόχο τὴν ἀναζήτηση λείας καὶ μόνο. Ὁ Κικέρων ὀρίζεται ὅτι *iustum bellum* εἶναι ὁποιοσδήποτε πόλεμος ποὺ γίνεται

για έκδικηση και για εκδίωξη του εχθρού από τα πάτρια έδαφη. 'Ο Α. Piganiol έδειξε όμως ότι στην πραγματικότητα *iustum bellum* για τους Ρωμαίους είναι οποιοσδήποτε πόλεμος κηρύχθηκε σύμφωνα με τους κανόνες του *ius maiorum*. Σ' αυτή την κατεύθυνση δέν είναι άστοχο να αναφερθει ό μιλιταριστικός χαρακτήρας τών παραδόσεων τής αρχαίας Ρώμης, όπως ή προσευχή τών τιμητών για την επέκταση τής Ρώμης [Val. Max, 4, 1, 10] ή ή αρχή σύμφωνα με την όποία τó pomerium τής πόλεως Ρώμης δέν μπορούσε να επεκταθει παρά μόνο από αυτούς που επέκτειναν τó imperium του ρωμαϊκού κράτους. Έπομένως καθίσταται δύσκολο να επιμείνουμε σ' ένα προληπτικό χαρακτήρα του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού. "Άλλωστε, ισχύει στη ρωμαϊκή, όπως και στην έλληνική αρχαιότητα ό *laus imperii*, ή άρετή, ό έπαινος τής εξουσίας, με άλλα λόγια, ή αρχαία πεποιθηση, που βρίσκεται στον Θουκυδίδη αλλά και στον Πολύβιο, ότι είναι φυσικό, ό δυνατός να εξουσιάζει τόν αδύνατο.

Δέν οδηγούμαστε βέβαια στην εξομοίωση μιās ιμπεριαλιστικής πολιτικής με ένα «φυσικό» φαινόμενο, που θέλει τόν ισχυρό να καταπιέζει τόν αδύναμο. Κάτι τέτοιο θά οδηγούσε στην ύποταγή τής ιστορικής ανάλυσης στο άντικείμενο μελέτης και θά κατέληγε στο να κοσμήσουμε με ποικίλα κοσμητικά επίθετα τόν όρο ιμπεριαλισμός, να τόν χαρακτηρίσουμε ως ήγεμονικό, μιλιταριστικό κλπ., στην προσπάθειά μας να έλέγξουμε τó σύνολο τών ιστορικών δεδομένων. Σ' αυτή την περίπτωση κινδυνεύουμε να καταποντίσουμε τó γενικό μέσα στο ειδικό, να χάσουμε την έπαφή με την ιστορική πραγματικότητα προς όφελος τών επιφανειακών δεδομένων και κυρίως προς όφελος του τρόπου με τόν όποιο τά δεδομένα αυτά, οι ιστορικές μαρτυρίες, μās έχουν κληροδοτηθει. 'Απαιτείται επομένως μιá μέθοδος που να ακολουθει βήμα προς βήμα τή δυναμική τών κατακτήσεων, τή μιá φάση μετά την άλλη και κυρίως να αποφεύγει τίς *a posteriori* κρίσεις μιās πολιτικής.

Είναι άπαραίτητο, στο τέλος αυτής τής ανακοίνωσης, να ριψοκινδυνεύσουμε έναν όρισμό τής ιμπεριαλιστικής πολιτικής; "Ίσως θά μπορούσαμε να ακολουθούσαμε την άποψη του D. Musti, ό όποιος έννοει τόν ιμπεριαλισμό ως την τάση για εγκαθίδρυση μιās κυριαρχίας, ή όποία συνοδεύεται από έκμετάλλευση, ή ακόμα του M. Finley, ό όποιος τή διατυπώνει ως έξής: «τάση ενός κράτους να επιβάλει την εξουσία του πάνω σε άλλα για δικό του όφελος».

"Αν ό οικονομικός παράγων έχει εισέλθει, έδω και αρκετό καιρό, στη σχετική προβληματική, ανεξαρτήτως του αν είναι από όλους άποδεκτός ή όχι, ένα άλλο στοιχείο είναι σχεδόν έξ ολοκλήρου άπτον από τίς σχετικές συζητήσεις: ή δουλεία. Συχνά δέν γίνεται άντιληπτή ή αναγκαιότητα σφαιρικής σύλληψης τών επιμέρους παραμέτρων· ή κατάκτηση, ή λεία, ό *ager publicus*, τó έμπορικό κεφάλαιο μελετώνται ως αυτόνομες πραγματικότητες. Κι όμως οι διάφορες αυτές παράμετροι είναι άρρηκτα δεμένες μεταξύ τους. Οι νοητικές παραστάσεις του "Άλλου για παράδειγμα, οδηγούν, ή τουλάχιστον δέν απο-

τρέπουν τὴν ὑποδούλωσή του. Ἀλλὰ μιὰ νοητικὴ παράσταση δὲν ἀρκεῖ ὡς προϋπόθεση οἰκαιοποίησης τῆς δυνάμεως ἐργασίας τοῦ δούλου. Ἡ ἀνάπτυξη ἐνὸς δουλο-ἐπεκτατικοῦ πλέον τρόπου παραγωγῆς ἀντλεῖ δυνάμεις ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινωνία ποὺ τὸν ἔχει δημιουργήσει καὶ ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς συνθῆκες ποὺ προσέχουν κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐξέλιξής του.

Ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία

Κατὰ κύριο λόγο τὶς πρόσφατες μελέτες τοῦ Z. Yavetz, «Towards a further step into the study of Roman Imperialism», καὶ τῆς E. Hermon, «Gouvernants et gouvernés: Regard rétrospectif et prospectif dans l'étude de l'Empire romain durant la République», ποὺ δημοσιεύονται στὸ: *Gouvernants et Gouvernés dans l'Imperium romanum*, Actes du Colloque tenu à l'Université de Laval - Μάιος 1989, Cahier des Études Anciennes, XXVI, 1991. Ὁμοίως, Ed. Frézouls, «Sur l'historiographie de l'impérialisme romain», *Ktéma*, 8, 1983, 141-162, καὶ τὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τῶν P. Garnsey - C. R. Whittaker, *Imperialism in the Ancient World*, Cambridge 1978, ὅπως καὶ στὸ σύνολο τῶν μελετῶν ποὺ περιλαμβάνονται σ' αὐτὸν τὸν τόμο. Βλέπε ἐπίσης τὸ βιβλίο τοῦ D. Musti, *Polibio e l'imperialismo romano*, Νάπολη 1978. Ἀπαραίτητη ἢ παραπομπὴ στὸ: A. P. Thornton, *Doctrines of Imperialism*, Νέα Ὑόρκη 1965.

Χρήσιμα ἐπίσης τὰ ἀκόλουθα:

- E. Badian, *Roman Imperialism in the late Republic*, Νέα Ὑόρκη 1968.
 M. Benabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Παρίσι 1975.
 P. A. Brunt, *Italian Manpower, 225 B.C.- 14 A.D.*, Ὁξφόρδη 1971.
 P. S. Derow, «Polybius, Rome and the East», *JRS*, 1979, 1-15.
 R. M. Errington, *The dawn of empire: Rome's rise to world power*, Λονδίνο 1971.
 Tenney Frank, *Roman Imperialism*, Νέα Ὑόρκη 1914.
 W. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C.*, Ὁξφόρδη 1979.
 W. Harris (ed.), *The Imperialism of Mid-Republican Rome*, American Academy in Rome, Ρώμη 1984.
 M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques*, Παρίσι 1921.
 K. Hopkins, *Conquerors and Slaves*, Cambridge 1978.
 A. Lintott, «What was the Imperium Romanum», *Greece and Rome*, 1981, 1, 53-67.
 J. A. North, «The Development of Roman Imperialism», *JRS*, 1981, 1-9.
 A. N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1*, Λονδίνο 1984.
 P. Veyne, «Y a-t-il eu un impérialisme romain?», *MEFRA*, 1975, 2, 793-855.
 R. Werner, «Das Problem des Imperialismus und die Ostpolitik im zweiten Jahrhundert v. Chr.», *ANRW*, I, 1, 1972, 501-563.